

náván a dílem i předstihován, klesá teď u kulturních národů nutně i přebytek porodový, t. j. přirozený přírost obyvatelstva se zmenšuje, ovšem měrou, u jednotlivých národů nestejnou. Činil na př. přirozený přírost obyvatelstva na každých 10.000 obyv.:

v létech	v Anglii	Německu	Francii
1881-1890	133	137	18
1891-1900	117	138	7
1900-1910	118	134	12
1911	98	113	9.

Vrcholu dostoupil úbytek porodů a porodových přebytků ve Francii, kde porodová čísllice klesá soustavně a nepřetržitě již od počátku 19. stol. a v létech 1890-1892, pak r. 1900, 1907 a 1911 počet porodů byl dokonce převýšen úmrtími, kde přebytky porodové vyskytují se jen asi v polovici počtu departementů zvl. v severních dělnických, kdežto v řadě provincií (Garonne, Normandie, Dauphiné) obyvatelstva zjevně ubývá.

§ 29. Učení Malthusovo.

I. Jako ve většině vědných oborů - v lékařství, sice, jazykozpytu atd. - byly řešeny dříve praktické problémy, až se dospělo k jejich theoretickému projednávání a tedy umění vycházelo vědu, tak i v populační otázce - jak v celé ekonomii litické a sociální - vyvinulo se theoretické posuzování spoji-

tostí mezi hospodářstvím a populací teprv, když před tím již po mnoho století byla provozována druhdy velmi pronikavá politika populační. A zároveň téměř od počátku shledáváme v lidstvu tytéž, podle poměrů doby a míst různé, ba zcela protichůdné tendence a názory, které i dnes ještě ovládají theorii i politiku populační: tu potlačování relativního přelidnění, tu opět snahy po zvýšení lidnatosti.

Přirozená tendence všech organismů množiti se dle své fyziologické plodnosti až do hranic vytčených neúprosně přístupným množstvím výživných prostředků vzbuzovala již za nejstarších dob nutně pozornost člověka, a již v pradávných barbarických mravech a zvycích - pohazování dětí, zabíjení starců a nemocných, lidské oběti a pod. - lze spatřovati, byť i zpravidla nevědomou, tendenci obmezování populace dle možnosti výživných.

Národové vyspělejší kultury - řecké republiky, Řím - znají přímá již státní opatření populačněpolitická (státně organisovanou koloniací, vystěhovalectví i theoretické požadavky. Platon i Aristoteles - arci především v politickém zájmu a u plnoprávných občanů - upravují pohlavní život a množení se obyvatelstva, navrhujíce dalekosáhlá obmezení manželství, ba Aristoteles navrhoval dokonce vypuzování přebytečných plodů a odkládání dětí tělesně vadných.

Ve středověku shledáváme více méně vědomé obmezování populace (na př. život klášterní, alespoň co do účinku, veliký počet kněží a mnichů, obmezování přístupu k živnostem ce-

chovním, závislost sňatků poddaných na povolení vrchnosti, záka-
zy sňatků osob nemajetných a nesamostatných (čeledí i tovaryšů
řemeslnických) a pod.

S druhé strany neobyčejně vysoká úmrtnost, občas-
né hrozné mory a hlady i dlouhé války, nesmírné massy obyvatel-
stva pohlcující, a u národů hypercivilisovaných již i populační
úpadek následkem úmyslného obmezování porodů vyvolávaly theore-
tické velebení plodnosti i populacionistická opatření mosi stát-
ní. Tak v Římě lex Julia a lex Papia Poppaea, jež Montesquieu ve
svém Esprit des lois označil jako nejkrásnější ze všech zákonů
římských, skutečně způsobily, že římské obyvatelstvo, které před
jich vydáním bylo v rychlém sestupu za jejich působnosti dokonce
velmi rychle vzrostlo, a Řím klesl teprve, když tyto zákonné před-
pisy, vznešené římské společnosti od počátku nemilé, za nástupců
Augustových, od Tiberia až po Konstantina byly postupně odstra-
něny.

Od počátku nového věku napomínání Lutherovo, aby
se všichni muži ženili ve 20 a všechny ženy vdávaly v 15-18 le-
tech a o děti nechali pečovatí nebesa, i Komenského velebení po-
četnosti národa jakožto prvního ze stupňů nebo částí štěstí ná-
roda, setkávalo se v souladu s populacionistickými tendencemi
merkantilismu, který spatřoval v obyvatelstvu nositele práce a
v co možná hustém zalidnění tedy vedle hojnosti peněz kořen ho-
odářského blahobytu i politické, vojenské a finanční moci ná-
roda. J.H.G. Šl. Justi tvrdil, že země nemůže nikdy mítí přes-

příliš mnoho obyvatel, kvetou-li v ní manufaktury a živnosti Sonnenfels praví : "Deset lidí má deset potřeb, potřeba jednoho jest pro druhého zaměstnáním, prostředkem výdělku, prostředkem živobytí; deset lidí opatřuje však výdělek deseti; deset přibývajících lidí přináší sice desatero potřeb, zároveň i desatero výdělku.

Ve shodě s časovou tehdy potřebou opětného rozmnožení populace po válce třicetileté a válkách francouzských a tureckých merkantilisté požadovali a navrhovali přerozmanité formy státní ingerence ke zvýšení lidnatosti : odstraňování středověkých zákazů a obmezení sňatkových i církevních trestů pro nemanželské matky, zařizování nalezinců, úprava chudinské péče, státní příspěvky na věno a výbavu nemajetným nevěstám, daňová osvobození, dokonce i přímé premie na početné rodiny, zákazy vystěhovalectví a naopak lákání cizozemců, a to nejen kapitálem a průmyslovou inteligencí vynikajících, nýbrž i kolonistů zemědělských. Skutečně od druhé polovice 17. stol. a zejm. od 18. stol. obyvatelstvo evropských zemí za těchto opatření a současného vznikání velkého průmyslu, zprvu manufakturního a pak i strojního, s dělbou práce a zaměstnáváním sil ženských a dětských značně vzrostlo.

S druhé strany záhy již (na konci 16. stol. v Itálii proslulý Giovanni Botere) s důrazem poukazováno na obtíže, jaké trvalému přírostu obyvatelstva může v cestu postaviti opatřování potravin, a v 18. stol. počíná již řada spisovatelů

italských, anglických i německých zvedati varovný hlas a tím připravovati pessimistický názor, který potom na století význačně byl formulován Malthusem. Justus Möser ve známých "Patriotische Phantasien" (1775 - 1786) ironicky potírá snahy lékařů chtít předejít tak užitečné a nutné probírce obyvatelstva, jakou jsou nemoci : v dřívějších dobách platilo prý za přírodní zákon, že polovička všech dětí musela zemřít před 10. rokem věku, každá zbožná matrona byla ráda, dělil-li se Bábůh s ní jen na polovic - příště bude prý musít každá žena buď své děti sama kojiti (po dobu kojení platí žena obecně za méně schopnou početí) nebo od 20. roku přestat roditi děti. Velicí národohospodáři Turgot a Smith pokládají se již za bezprostřední předchůdce Malthusovy, zejm. u Smitha shledáváme populační teorii Malthusovu v hlavních rysech již jasně vyslovenou a proslulé dílo *Essay on the principle of Population* nebylo ve svém prvním vydání leč příležitostným spisem, z největší části o Smitha se opírajícím, teprve druhé vydání je zcela novým dílem z materiálu pramennými studii a vlastními pozorováními čerpaného.

Adam Smith pokládal sice hojné zalištění za žádoucí, avšak umělá opatření ke vzrůstu jeho za zbytečná. Stoupá-li poptávka podnikatelů po práci, roste i mzda a tím i podnět ke sňatkům a výchově dětí a naopak, populace je tedy prostě otázkou výtědku a reguluje se sama sebou.

V době francouzské revoluce vynořily se o po-

pulační otázce názory až výstředně optimistické. V Anglii Godwin (1793, *Political Justice*) tvrdil, že tři čtvrtiny obyvatelné plochy jsou dosud neobdělány a části již obdělávané jsou schopny nesmírných zlepšení. "Miliardy století se stále rostoucím obyvatelstvem mohou uplynouti, a vždy ještě bude země shledána schopnou k uživení svého obyvatelstva". Ve Francii Condorcet (1794 *Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain*) dovozoval, že věda dovede zajistiti člověku výživu bez jakéhokoliv obmezení nebo že rozum dovede obmeziti nerozvážný vzrůst obyvatelstva. Optimistické názory vzbudily stejně příkrou reakci.

II. R. 1798 vydal Tomáš Robert Malthus (1766-1834), anglický kněz a později profesor dějin a politické ekonomie na koleji v Haileybury v Anglii, podnícen sociálněreformními plány Godwinovými, nejprve anonymně svoji "Rozpravu o zákonech lidnatosti", jež hleděly k velké části vysvětliti onu chudobu "a onu bídu, jaké lze pozorovati u nižších tříd každého národa, i opřevané neúspěchy snah vyšších tříd jim odpomoci". Kacířská kniha, která dle Waentigova rčení uvedla autora v rozpor s teorií a státní praxí dvou století, vyvolala obrovský rozruch a kritiky částečně velmi nepříznivé. Příkrá formulace a stručné i neúplné odůvodnění, z nedostatečnosti materiálu plynoucí, přiměly tudíž Malthusa po delších cestách v celé téměř Evropě a po důkladném studiu děl theoretických i statistických vydati r. 1803 knihu znovu, podstatně rozšířenou, ve for-

mě však mírnější, která potom - ustavičně doplňována, došla za života autora čtyř nových vydání a přeložena záhy do cizích jazyků roznesla jméno jeho do celého světa.

Malthus učí : Obyvatelstvo má ustavičně přirozenou tendenci rozmnožovati se rychleji než mohou růsti prostředky k jeho výživě potřebné. Kde tedy nebrání mocné a nápadné překážky, lze všude pozorovati rychlý přírůstek obyvatelstva, pravidelně (dle statistiky o méně obyvatelstva Spojených Států Amerických) zdvojnásobení během 25 let (ročně 2.8 %).

Tato přirozená rozmnožitelnost lidského pokolení však upadá v rozpor s obmezenějším vzrůstem prostředků výživných (potravin, ne jiných potřeb životních). Ovšem může býti v kulturu zabrána nová půda a výtěžek staré může býti vynaložením kapitálu zvětšen; avšak i plocha i produktivnost půdy má na konec meze.

V úvodě své knihy snaží se Malthus tuto protivu výrazně vyjádřiti matematickou formulí, že obyvatelstvo má tendenci rozmnožovati se progressí geometrickou (1,2,4,8, 16 ..... 256), kdežto prostředky výživné mohou býti rozmnožovány jen v řadě aritmetické (1,2,3,4,5, ... 9), takže dříve či později se ukáže nutně, že pokračování tohoto vývoje jest nemožné. Malthusa bylo arci daleko hlásati, že se tyto číslice shodují se skutečností, ony měly jen tuto tendenci tímto početním příkladem význačně formulovati.

Aby však obyvatelstvo obecně nevzrůstalo podle

své přirozené rozmnožitelnosti, tomu zabraňují přirozené překážky represivního (pozitivního) rázu (positive checks) : nedostatek potravy a následkem toho nemoci a úmrtnost, hromadné epidemie, války, neřesti, u národů necivilisovaných usmrcování starců a nemocných a pohazování dětí, u jiných opět vyháňení plodu. V prvním vydání své knihy Malthus věc takto ostře vyjadřuje : Kdokoliv se narodil na světě již obsazeném, aniž vlastní rodina je s to, jej uživit nebo aniž společnost potřebuje jeho práce, nemá ni žádného práva žádati sebe menší části obživy, jsa opravdu na světě zbytečným. U velikých hodů, jež příroda lidem vystrojila, není pro něho prostřeno; příroda káže mu, aby se opět vzdálil, a neotálí s provedením svého rozkazu". Teprve v pozdějším vydání, v němž tato věta nahrazena jest formulací mírnější, připojuje Malthus k oněm pozitivním též opatření preventivní : rozumnou obezřelost v uzavírání sňatků a plození dětí, t. j. zříkání se všeho pohlavního styku mimo manželství a odložení manželství samého až do doby, kdy člověk je schopen vzít zodpovědnost za rodinu, ba i naprosté odřeknutí se manželství, jestliže tato doba nenastala. Tato zdrženlivost prý ve vzdělané třídě kulturních národů jest domovem, nedošla prý však daleko ještě obecného rozšíření.

Umělé obmezování počtu dítek (plodnosti) v manželství Malthus zamítal - za typ normální rodiny pokládal Malthus šest dětí (a tedy hledíc k úmrtím zdvojnásobení v každé generaci) - a výslovně odsuzoval prostituci stejně jako

i přípustění úmyslně neplodných styků pohlavních, ať již v manželství či mimo ně, jakožto neřest. Pohlavní zdrženlivost má dle něho skutečný a pevný základ v přírodě i v rozumu a porušení zákonů čistoty je podle Malthusa stejně zneuctívající pro obě pohlaví - je tedy pouze jedna morálka pro ženy jako pro muže.

Jsou tudíž tři překážky, které obmezují a zveličují vzrůst lidstva a udržují jej v mezích daného či vyrobitelného množství prostředků výživných : jako preventivní překážky mravní zdrženlivost a neřest, jako represivní pak bída ve všech jejích formách. Pro tyto mocné překážky není v lidstvu než tendence rozmnožovati se rychleji než výživné prostředky, tato tendence se však téměř nikdy nemůže plně uplatnití.

Důsledně zavrhuje Malthus všeliké umělé podporování vzrůstu populace jakožto zbytečné, ba svrchovaně škodlivé; naopak jest obava, že právě rychlým vzrůstem početnosti vrstvy nižší upadají v nouzi pro nedostatek ku výdělku a zdražování potravin. Malthus navrhuje tudíž i tehdejší chudinské zákony anglické, které uvalujíce na obec povinnost, poskytnou-
i každému schopnému pracovníku zaměstnání a každému přísluš-
nému živobytí, otupují cit vlastní zodpovědnosti, podněcují k
zmnožování se a plodí tak samy chudinu, která má potom býti
udinskou péčí vydržována. I Malthus spatřoval však v hojném
yvateilstvu jeden z podkladů politické a hospodářské moci

státu, i nebyl tedy odpůrcem silného zalidnění, jsou-li jen pro tento přírost dány předem podmínky existenční. Uznával, že rozmnožování obyvatelstva může bez poruchy pokračovati zvyšováním výtěžků půdy, toto zvyšování je však zdržováno tím, že přírost výnosu nestoupá souměrně s nákladem kapitálu a práce.

Malthus, který jako člověk patřil k nejčistším a nejdobrotivějším, "muž vysokých ideálů, ovšem bez illusí" (Waentig), byl dalek jak toho, aby svým učením napomáhal nemravnosti nebo jí ospravedlňoval či jen omlouval, tak nechtěl zhoršovati ještě osud těch, kdož úpějí pod tíhou života. Rovněž připouštěl možnost zkoumati theoretické věty empirií. Za první úkol filosofie však pokládal, vysvětlovati věci, tak jak jsou, a i národohospodářské theorie mají býti zkoumány co do své správnosti všeobecnou zkušeností; nejsou-li slučitelný s touto zkušeností, stačí již to samo, aby ihned byly zamítnuty.

III. Malthusův "Zákon lidnatosti" - v jádře tedy, že následkem obmezenosti výživných prostředků jsou i trvalému vzrůstu obyvatelstva dány hranice téměř nepřekročitelné - vyvolal obrovskou literaturu pro i proti.

1.) Namítalo se zejm. s hlediska přírodovědeckého (fysiologického) že

a) Malthus zapomíná, jak i sama fysická možnost rozplemeňování je podle kmenové různosti velmi nestejná, i dále,

b) že rozplemeňovací schopnost organismů je v obráceném poměru k extenzivní a intenzivní vyspělosti jejich indivi-

duí a že tedy (Spencer) usilovnější práce a intenzivnější napínání nervové soustavy prý oslabuje zároveň plodnost, které tudíž s pokrokem kultury do jisté míry ubývá. Toto tvrzení však nebylo zkušeností prokázáno, naopak statistika přírostu obyvatelstva v Anglii, Holandsku, Německu, Itálii, Americe a j. ukazuje dosud přímo opak; rovněž nemají důvodnosti Careyovy anabase vyšších kategorií živočišstva (čím vyššího stupně je živočich, tím pomaleji se rozmnožuje; slon, opice - ryby, včely, nálevníci).

c) Fourier a Doubleday věřili, že jak v rostlinstvu tak v živočišstvu je přehojná výživa překážkou rozplodování, kdežto výživa obmezená nebo nedostatečná je podporuje; zlepšování možností výživy zabrání již o sobě jako samočinná brzda všemu nebezpečení přelidnění (podobně Bebel) - tedy jaksi analogie theorie blahobytové.

2.) Jiná skupina optimistů důvěřuje v pokroky lidské vynalézavosti, pro něž lidstvo nedospěje nikdy k nepřekročitelné hranici potravin. K výrobním pokrokům výnosy domácí půdy zvyšujícím druží se zdokonalené komunikace, které přivádějí do našich služeb veliké rezervy přírodních sil z krajů řídko obydlených.

3.) Většina socialistů připouští relativní přelidnění (v určitých vrstvách společenských nebo v určitých krajích) jakožto následek ani ne tak příčin přirozených jako iše špatného řádu společenského, vadného rozdělení důchodu v národě.

4.) Škola a praxe hospodářskoliberalní čerpala z Malthusova učení důvody pro potírání požadavků a reform sociálních, ono poskytlo theoretický podklad k poučkám klasické školy o pozemkové rentě a o mezdním fondě i k obraně nutnosti rodinného zřízení a soukromého vlastnictví.

Darvin vzal si z něho podnět pro svou teorii přirozeného výběru a boje o život ve všem světě organickém, v novější době oživilo učení Malthusovo v t.zv. novomalthusianismu, který naproti mravnímu sebeovládání Malthusovu kladl důraz na medicínsko-fisiologické obmezování přílišného vzrůstu lidnatosti, které bylo Malthusovi cizí a spadalo by u něho v pojem neřesti, a na obratu stol. 19. a 20. oživil konečně i Malthusův důraz na správný poměr mezi agrární a průmyslovou produkcí v národě v diskusi o problému "státu průmyslového či agrárního" (problému potravinové soběstačnosti národa) (Wagner, Schäffle, Oldenberg - Brentano).

Nehledíc k nesprávné a Malthusem jen nadhozené mathematické formulaci, jádro učení Malthusova, že rozmnožování se obyvatelstva má své hranice ve množství prostředků živných, jest arci naprosto správné a trvalým výtěžkem vědy.

5.) V celku hlásají i novější populační theorie toto :

Přirozená rozplozovací schopnost člověka je sice u srovnání s většinou organismů níže stojících daleko snižší, přece však dosti veliká, aby - nebrání-li jinak překáž

plnému jejímu využitkování - způsobila rapidní a za delší období přímo nesmírné rozmnožení obyvatelstva. To dotvrzuje i na př. v historii rychlé vzrůstání obyvatelstva po takových válkách a epidemiích, které sice obyvatelstvo decimovaly, hospodářských jeho sil však se nedotkly (opakem je na př. trvalý hospodářský i populační úpadek Irska), nebo místně v krajinách s řídkým dosud obyvatelstvem a s nadbytkem půdy, nebo dočasně v obdobích překotných pokroků techniky výrobní (j. na přechodu od honby a kočovnictví k orbě nebo v novější době při pokrocích v průmyslu nebo zemědělství).

S touto fyziologickou schopností rozplozovací je však v odporu rostoucí potíže opatřit pro zvětšený počet obyvatelstva výživné prostředky, a sice následkem zákona o ubývající výnosu půdy, známého již Ricardovi Turgotovi a Andersonovi (1777) a pak i Malthusovi (srovn. politiku zemědělskou). Na dané ploše půdy lze totiž sice rozmnožením kapitálu a práce nad jistou racionální úroveň (jisté optimum výrobních nákladů) vytěžit větší množství produktů, avšak u srovnání ke zvýšenému nákladu zpravidla v proporcii vždy skromnější, produktivnost půdy nelze tedy libovolně stupňovat. Příklad obyvatelstva je tedy určován nikoliv fyziologickou možností rozplemrací, nýbrž pravidelně skromnější možností rozmnožití proky výživné.

Vzrůstá-li obyvatelstvo nad úroveň danou vlastní půdy domácí, neboli nad "výživné rozpětí v užším

smyslu" (Mombert), nezbává leč pečovatí o nutné doplnění potravin odjinud, t.j. přívozem jejich z ciziny, jež platíme opět vedle jiných zdrojů aktivní "platební bilance" (viz. Obch. politiku) - především vývozem tovarů. Nedostatek výnosu domácí půdy musí býti kompensován stoupajícím výnosem průmyslu a hornictví ("výživné rozpětí v širším smyslu").

Toto opatřování potravin výměnou za produkty průmyslové a hornické však předpokládá příznivé podmínky pro rozvoj průmyslu a obchodu i pro soutěž s jinými národy, vzrůst inteligence i tvoření kapitálu (strojů, dílen, komunikací), není toto opatřování dále zajištěno a lze ho dosíci jen znenáhla a s rostoucími náklady.

Státní politika, která by zamýšlela podporovatí vzrůst zalidnění, musela by předem nebo zároveň - jak to činil merkantilismus alespoň co do průmyslu a obchodu - soustavnou a všestrannou péčí o rozšíření výživného rozpětí vytvořiti hospodářské předpoklady rostoucího počtu lidí.

§ 30. Přelidnění (absolutní a relativní či sociální) a nejnovější pokles porodů.

I. Kde jest obyvatelstva více, než dopouští dané množství obživy, mluvíme o přelidnění. Pojmy o přiměřené lidnatosti a přelidněnosti nejsou arci pevné a zejm. nelze stotožňovatí nebo zaměňovatí vysokou hustotu obyvatelstva s